

Aşk-ı Memnu Romanında Gündelik Hayatın İnşası: Statü Kurgusu

Özge Cengiz*

Giriş

Asırlar boyunca kendisini hâkim bir güç olarak kabullendiren Osmanlı Devleti'nde, yıkılma sürecinin baş göstermesiyle beraber gerek siyasi gerekse iktisadi açıdan reformlar yapma gereği hissedildi. Devletin kurtulması ve Batı'daki gelişmelerin takip edilmesi için Avrupa ile kurulan ilişkiler, siyasi hayatı etkilediği gibi toplumsal hayatta da etkisini hissettirdi. "19. yüzyılın ortaları ile 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı Devleti'nde meydana gelen olaylar toplumsal alanda çok ciddi siyasi, ekonomik ve sosyal buhranlara yol açmıştır. Siyasi yapının özellikle askeri yenilgiler karşısında Avrupa'daki gelişmeleri temel alarak devleti geri kalmaktan kurtarmak için tercih ettiği Batılılaşma politikaları sosyal alanda da etkisini farklı şekillerde göstermiştir."¹ Nevin Meriç'in de belirttiği gibi bu değişimler, toplumsal normların ve gündelik hayat pratiklerinin dönüşümüne neden olmuştur. Böylelikle, Batı'yı tanımaya başladıkça ona özenilecek ve statü kazanma düşüyle beraber mukallit bir yaşam tarzı ortaya çıkmaya başlayacaktır. Tanzimat Dönemi'nde taklit edilmeye başlanılan hayat tarzı, özümsemeyen bir hal aldığı için kişilerin komik durumlara düşmesine neden olmuş ve böylelikle toplumda sahte alafranga tipler ortaya çıkmıştır. Giyim kuşam, ev dekorasyonu, yeme-içme alışkanlıkları, bedensel pratikler gibi gündelik hayat içerisinde yer alan tüm alanlara sirayet etmiş, bu değişim kurmaca dünyaya taşınmıştır.

Tanzimat ve Servet-i Fünûn Dönemi romanlarında da bu konuya sıklıkla değinildiğini görürüz. Servet-i Fünûn Dönemi'nde Halit Ziya tarafından kaleme alınan Aşk-ı Memnu romanı; seçkinci dünyanın yaşam tarzını, zevklerini, giyim kuşamını, düşünce yapısını, bireylerin statüye karşı duydukları hayranlığı ele alan ve bu konuda

* Arş. Gör., Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümü, ozgencengizaydin@artuklu.edu.tr ORCID: 0000-0003-4512-4368

¹ Nevin Meriç, *Osmanlı'da Gündelik hayatın Değişimi Âdâb-ı Muâşeret, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2000, 16*

birçok ipucu sunan önemli bir eserdir. Toplumsal hayat içinde karakterlerin, statüyü elde etme çabaları çok net bir şekilde yansıtılır. Roman, yaşadığı evliliğin neticesinde mutluluğu yakalayamayan Bihter'in kocasının yeğeniyle yaşadığı yasak aşk çerçevesinde cereyan eder. Bihter, ailesinden kalan eski bir yalıda hayatını devam ettiren Firdevs Hanım'ın kızıdır. Firdevs Hanım, gençliğinde mesire yerlerinin en gözde ve fattan kadınlarından biridir. En büyük amacı buralarda bolca görünür olup zengin takımından biriyle evlenmektir. Bir süre gezinti yerlerinde olmayan Firdevs Hanım'ın evlendiği haberi kısa zamanda herkes tarafından öğrenilir. Evlilik sebebiyle kısa bir ara verdiği gezinti hayatına geri döner. Yaptığı evlilikten umduğunu bulamayan Firdevs Hanım'ın Peyker ve Bihter adında iki tane kız çocuğu olur. Kızları henüz küçük yaşta iken, kocası uğradığı ihaneti kaldıramayarak vefat eder. Kocasının ölümünden sonra kısa bir süre içerisinde toparlanıp kendi hayatına geri dönen Firdevs Hanım, kızlarıyla sürekli olarak yarış halinde bir tavır takınır. Onlara annelik hissiyatıyla değil kıskanılacak kişiler gözüyle bakar. Kızlarının büyüyüp güzelleşmesini hiçbir zaman kabullenemez. Onların büyümesi, kendisinin artık beğenilmeyeceği anlamını taşır. Bir gün yine sandalla yapılan bir gezinti anında Adnan Bey'in sandalyeyle karşılaşır. Firdevs Hanım Adnan Bey'in bakışlarını kendi üzerine alsa da sonrasında damadı Nihat'ın getirdiği haberle yıkılır. Adnan Bey, Bihter'le evlenmek istediği haberini gönderir. Adnan Bey kırk beş yaşlarında, eşini amansız bir hastalıktan kaybetmiş iki çocuğuyla yaşayan bir adamdır. İstanbul eşrafı içinde zenginliğiyle nam salmış biridir. Bihter, hayalini kurduğu yaşama bu vesileyle kavuşacağını düşündüğü için, ailesinin itirazlarına rağmen bu teklifi kabul eder. Adnan Bey'le evlenirler. Artık koca bir yalının hanımı olan Bihter, mobilyalara, hayalini kurduğu kıyafetlere, istediği gibi alışveriş yapma özgürlüğüne kavuşmuştur. Evliliklerinin ardından kısa bir süre sonra Bihter, artık sahibi olduğu şeylerin ona mutluluk vermemeye başladığını ve içinde bulunan boşluğun tamamlanmadığını düşünür. Amcasının yeğeni Behlül'le yasak bir aşk yaşamaya başlar. Behlül'ün bir süre sonra Bihter'den uzaklaşarak Adnan Bey'in kızıyla evlenmek istemesiyle, bu aşkın içinde buhranlar içinde yapayalnız kalır ve intihar eder.

Bu çalışmada romanın kurgusal dünyasında yer alan statü, gündelik hayatı içinde ele alınacaktır. Lefebvre'nin "...o: Ne bir düşünüş yönüdür, ne de bir engelleyici ya da durdurucudur; aynı anda hem bir alan hem de bir ara istasyondur, bir aşamadır ve bir atlama tahtasıdır, anlardan (gereksinimler, iş, zevk; ürünler ve yapıtlar; edilgenlik ve yaratıcılık; araçlar ve amaçlar, vs.) oluşan bir andır, olanaklı olanı

(olanaklar bütününü) gerçekleştirmek için kendisinden yola çıkmanın kaçınılmaz olduğu diyalektik bir etkileşimdir. ² Tanımını esas alarak Aşk-1 Memnu romanında gündelik hayatın içinde yer alan; giyim kuşam, mekân ve nesnelere statü bağlamında kurgulanıp ele alınacaktır.

Statü Kurgusunun Giyim - Kuşama Etkisi

Osmanlı modernleşmesiyle beraber gündelik hayat pratiklerinin dönüşümünü izleyebildiğimiz önemli unsurlardan biri giyim kuşamdır. Batılılaşmanın etkisiyle Avrupalı standartlar taşımaya başlayan giyim tarzı ve moda, dönemin ruhunu yansıtmamasının yanı sıra, bireylerin kendilerini ayrıcalıklı kıldıkları ve seçkin tabakaya aidiyetlerini bedenleri üzerinden gösterdikleri bir araca dönüşür. Avrupa yaşam tarzının etkisiyle beraber yaygınlaşan “Moda (mode) Latince, oluşmayan sınır anlamındaki “*modus*”tan gelir. Orta çağ Fransa’sında La Mode olarak kullanılmıştır. İngilizce karşılığı *fashion*’dır ki, adet, usul, biçim şekil, tarz, üslup; davranış, kibar sınıf hayatı, üst tabaka, yüksek zümre manalarını ihtiva eder.”³ Moda takibiyle yaygınlaşan giyim tarzı, seçkin dünyanın bir parçası olmak aynı zamanda kişilere statü kazandıran, saygınlık katan bir durum da yaratmış olur. Toplumda yaşanan söz konusu dönüşüm kurmaca dünyaya da aktarılarak bizlere dönemin moda anlayışı hakkında da veriler sunar. Romanda bu moda anlayışı, Melih Bey Takımı’nın kadınlarıyla aktarılır. Zengin ve varlıklı bir aileden olmamalarına karşın; giyindikleri kıyafetler, seçtikleri kumaşlar, çarşaflarını bağlama biçimleriyle giyim tarzına adeta yeni bir soluk getirirler. Kendilerinden “mesirenin zarafet ruhu” olarak bahsettirirler:

Fakat, ne denilirse denilsin, işte onlar yarım asırdan beri bütün mesirelerin zarafet ruhu idiler. Bu, aile efradına miras olarak intikal etmiş(geçmiş) bir hassa idi ki onları daima İstanbul’un en iyi giyinen kadınları mertebesinde tutmuş idi. Hayatları tarzının tabîi icaplarıyla yavaş yavaş bütün aile efradında tevessü ve teessüs eden(genişleyen ve yerleşen) bir zarafet ihtiyacıyla giyinmek sanatının ruhundaki sırları keşfetmişler, o bir hususî kaideye itba(bağlı) olunamayarak yalnız zevkin müşkülpesent(zor beğenen) miyarıyla(ölçüsüyle) tevzin olunabilen(tartılabilen) giyinmek sanatında bir icad hârikası bulmuşlardı. En harim(kutsal tutulan) giyecek şeylerden yüzlerinin peçesine, eldivenlerinin rengine, mendillerinin işlemesine varıncaya kadar

² Henri Lefebvre, *Modern Dünyada Gündelik Hayat*, Metis Yayınları, İstanbul, 2010, 24.

³ Fatma Karabiyik Barbarosoğlu, *Moda ve Zihniyet*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1995, 110

öyle bir nefis ve müstesna zevk hükmederdi ki sadelikleriyle beraber en özenilmiş, en ihtimam görmüş(özenilmiş) ziynetleri bayağılığa indirirdi. Onlar görülünce bu güzellik fark edilmemek mümkün olmazdı, yalnız bu neticenin husul(ortaya çıkma) esbabı(sebepleri) dikkatten kaçardı. İşte Pygmalyon'dan alınmış siyah işlemelerle açık kül rengi eldivenler, işte AuLionD'or'dan çıkma keçi derisinden potinler, işte siyah saten de Lion'dan herkesinkine benzer çarşaf... Fakat herkesinkine benzeyen bu ufak tefek şeylerde zarafetlerinin ruhundan tayaran eden(uçuşan) bir nefaset(güzellik) havası bu manasız şeyleri öyle mümtaziyet aguşu(seçkinlik kucağı) içinde sarardı ki bunları adilikten çıkarır ve başka bir dünyanın müstesna metaı (nesnesi) hükmüne getirirdi. Onlardan taklit edilemeyen şey giydikleri değil giyinişleriydi.⁴

Firdevs Hanım ve kızları; giyinişleri, kıyafetlerine kattıkları tarzları, ahenk içinde ortaya koydukları tavırlarıyla Beyoğlu'nun taklit edilen, özenilen kadınları halini alırlar. Bu durum, onları toplum içinde elde etmek istedikleri statüye kavuştururken seçkin tabakaya aidiyet duygularını besler. Hatta giyim kuşamlarıyla, zevkleriyle yarattıkları algı, Melih Bey Takımı'nı bir dönemin moda yürütücüsü saygınlığına bile ulaştırır. Çok pahalı kıyafetler giymeseler dahi; yarattıkları tarz, zarafet ve güzellikleri, onları Beyoğlu'nun, en önemlisi gezinti yerlerinin gözde kişileri yapar. Giydikleri, taktıkları, örtülerini bağlama biçimleri, beğendikleri kumaşlar satıcılar tarafından bir pazarlama aracı olarak kullanılır. İlgi görmeyen bir kumaş olsa dahi, eğer Melih Bey Takım'ı tarafından beğenilmişse, tercih edilen bir parça haline gelirdi. Bu kadınların mağazalarına gelmesi satıcıları memnun eder, mallarının değerini arttırdı:

Bir ufak reyleri(görüşleri) telebbüs(giynme) zevki için bir hüküm ehemmiyetiyle telakki olunur(kabul edilir) ve ekseriyet üzere(genellikle) asıl dükkân sahipleri satmak hevesinden ziyade onların fikirlerini almak lezzeti için saatlerle üşenmeyerek önlerine kumaş yığarlardı. Onlar bir müşteri sıfatıyla değil alıncak şeyi binlerce şeylerin arasından seçip ayıran birer sanat üstadı ehemmiyetiyle telâkki olunur; aldıkları, beğendikleri şeylere hususî bir imtiyaz (ayrıcalık) verilirdi. Müşterilere karşı «Bunu beğenmediniz mi? Geçen gün Melih Bey'inkiler bunu pek beğenmişlerdi!...» demek kumaşın kıymetini derhal tezyit edecek(arttıracak) kavî(güçlü) bir tavsiye idi.⁵

⁴ Halit Ziya Uşaklıgil, *Aşk-ı Memnu*, Özgür Yayınları, İstanbul, 2015, 31/32

⁵ Uşaklıgil, *a.g.e.*, 33/34

Yukarda belirtilen örnekten de anlaşılacağı üzere kılık-kıyafet seçimleri ve giyim kuşam tarzları dönemin moda anlayışını yansıtmaktadır. Batılılaşmanın etkisiyle yaşanan dönüşüm toplumun birçok katmanında etkisini gösterdiği ve hayatının her alanına tezahür ettiği gibi toplum düzeninin yeniden yapılanmasını sağlar. Bu oluşan düzen, dönemin roman ve hikâyeleri ile kurmaca metinlere aktarılarak görünür kılınır. Kurmaca dünyada, giyim kuşam tarzının yürütücüsü olan “asri bedenler” tarafından değişimin görünürlüğü sağlanır. Beden, dünyadaki varlığı görünür kılmakla birlikte aynı zamanda hayat tarzı ve dünyevî algıyı da sergilediği davranışlar aracılığıyla ifşa eder. Bu noktada beden, Türk modernleşmesinin cisimleştiği alanlardan biri olarak tanımlanır. Batılılaşmanın “medenileşme” adı altında sağladığı sosyal rahatlığı da farklı şekillerde yansıtır ve hedonist bireylerin hazcı tutumlarını “asrilik” söylemleriyle maskeleyebilir. ⁶ Beyhan Kanter’in de belirttiği gibi, gösterişli yaşamın timsali olan elit tabaka, asriliklerini bedenleri üzerinden gösterime sunarlar. Kadın ve erkek karakterlerin giyim-kuşamları, gösterişçi tüketim dünyaları, bedenleri vasıtasıyla kurmaca dünyasında görünür olur. Bu görünürlük, Aşk-1 Memnu roman kahramanlarının dikkat çekici özellikleri arasında değerlendirilebilir. Aynı zamanda roman kahramanlarının giyim kuşamları üzerinden statülerine etkisi bedenleşmenin göstergesi olarak okunabilir.

Avrupalı hayat tarzının toplumda yaygınlaşmasıyla beraber ortaya çıkan alafanga sınıfı, gösterişçi tutumlarını ortaya koyacak olan aksesuarlar tercih edip farkındalık yaratma çabası içerisinde olurlar. Gösterişçi tutumun tezahürü olan bu davranış şekli, bireylerin “hedonist” hazlarının beslenmesini sağlayarak, onları ön plana çıkarır. Eldiven, kravat, baston gibi aksesuarlar elit zümrenin tercih ettiği, şıklıklarını tamamlayıcı unsurlardır. Özellikle baston en önemli tamamlayıcılarıdır. Sadece, Avrupalı yaşam tarzıyla Tanzimat’tan sonra tanışan Osmanlı’da değil, Avrupa’da da aynı durum kendini göstermektedir. Yalnızca tüketici konumunda olan, tek amaçları zenginliklerini göstermek olan aylak sınıfın önemli aksesuarlarından birisi olarak dikkat çekicidir. Zira baston, “taşıyıcısının ellerinin kullanışlı bir çabayla meşgul edilmediğini afişe etme amacına hizmet eder ve bundan dolayı aylaklığın bir bulgusu olarak işe yarar.”⁷ Aşk-1 Memnu’da yer

⁶ Beyhan Kanter, “Kurmaca Bedenler” *Türk Romanında Bir Söylem Biçimi Olarak Beden* (1923-1980), Kesit Yayınları, 2019, 104

⁷ T. B. Veblen, *Aylak Sınıfın Teorisi Kurumların İktisadi İncelemesi*, Heretik Yayınları, Ankara, 2015, 236

alan Behlül karakteri bu sınıfın en tipik ve en önemli örneklerindedir. Amcasının parasıyla kendisine bir yaşantı kurar. Tek amacı gezmek, eğlenmek, giyinmek, çapkınlık yapmak olan bu genç adam, varlığını bu şekilde ispatlar. Aylaklık yapmaktan başka bir vasfı olmayan Behlül için tüm bunlar statü atlama basamaklarıdır:

Başlıca merakı herkes tarafından taklit edilmektir. Bir sınıf gençlerin giyiniş ibresi hükmünde idi, ufak tefekler hakkında onun reyine bir nefis zevk düsturu(kuralı) hükmünde müracaat olunurdu. Kokular, kravatlar, bastonlar, eldivenler, bütün o lüzumsuz fakat o nispette mühim şeyler niçin Behlül'de taklit olunacak mutlak bir yenilik vardı.⁸

Behlül, kılık kıyafetiyle kendi olduğu muhite adeta yön vermektedir. Onun tarzı ve zevkinin o dönem gençler tarafından tercih edildiği romanda açık olarak ifade edilir. Sürdüğü koku, kullandığı aksesuarlar zengin zümreye aidiyetini gösterir. Behlül'ün bu tercih sebebi seçkin tabaka içinde ona bir statü kazandırır diyebiliriz. Romanda bu durum, anlatıcı tarafından da "bütün o lüzumsuz"⁹ şeyler kategorisine konularak eleştirilir. Batı'yı şekilci algılayışın temsilcisi olarak gördüğü Behlül üzerinden Uşaklıgil, bir anlamda dönem eleştirisini yapmıştır, diyebiliriz. Romanda karşımıza çıkan önemli unsurlardan biri de dönemin moda dergileridir. Bu dergiler bir devrin giyiniş tarzına yön vererek, bir akım yaratır. O dergilerden alınan fikirlerle giyinmenin; zenginliğin ve gösterişin en büyük nişanesi olduğu görülür. Romanda Bihter ve Peyker'in kıyafet seçimi için moda dergilerine başvurduğu dikkate sunulur:

Firdevs Hanım bir kelime söylemeden gözlerini açtı ve o derinlerden geliyor zannolunan nazarının bir sitem manasıyla baktı. Behlül şimdi ayağa kalkmış idi. Ötede kanepenin üstüne, geridona, yere serilen moda ceridelerinin(dergilerinin), karşısında istişare eden Peyker'le Bihter ve Nihal'den mürekkep zümreye(oluşmuş gruba)sesleniyordu.¹⁰

Batılı yaşam tarzının hüküm sürmesiyle başlayan Osmanlı modernleşmesinde dönemin gazete ve dergilerinin önemi oldukça büyüktür. Dönemin basın yayın organları modanın halka ulaşmasında

⁸ Uşaklıgil, a.g.e., 113

⁹ Uşaklıgil, a.g.e., 113

¹⁰ a.g.e., 265

önemli yer kazanmıştır. Bu moda dergileri özellikle İstanbul elitinin sıkça başvurduğu ve Avrupa modasını takip ettikleri değişim aracıdır. “Yeni kadın tipi”nin oluşma sürecinde dergi ve gazeteler yadsınamayacak derecede aktif rol oynamıştır. “Meşrutiyet döneminin kadın kıyafetlerinin “*Mehasin*” adlı kadın ve moda mecmuası yoluyla şekil aldığı görülür. Avrupa modalarına uygun modeller ve patronlar koyan bu mecmua, kadınların Batı modalarına olan meraklarının boyutlarını göstermesi açısından önemlidir.¹¹ Kadın dergilerinin ek olarak verdikleri patronlar da Avrupa modasının kök salmasına ve kadınlarda moda bilincinin oluşmasına zemin hazırlar. Bununla birlikte kadın dergilerinde zaman zaman Paris modasının taklit edilmesinden duyulan hoşnutsuzluğu yansıtan yazılara da yer verilir. Kadın dergilerinin işlevleri konusuna Kanter, “*Kurmaca Bedenler*” *Türk Romanında Bir Söylem Biçimi Olarak Beden (1923-1980)*” adlı çalışmasında eleştirel bir biçimde yaklaşmıştır. Tanzimat’la birlikte Batı medeniyetinin beden imajının, hâl ve tavırlarının benimsenmesine verilen önem, zaman içinde gazete ve dergilerdeki ‘beden ve moda’, ‘beden ve süslenme’, ‘beden ve estetik’, ‘beden ve zarafet’, ‘beden ve şıklık’, ‘güzellik sırları’, ‘güzellik nosyonları’, ‘takı modası’, ‘sofra adabı’ vb. içerikli yazılarda da açıkça görüldüğünden bahseder.¹²

Üzerinde durulan bir başka husus da kıyafet seçiminde kullanılan kumaşlardır. Adnan Bey’in giyim tarzı mensup olduğu zümreyi yansıtır niteliktedir. Dayanıklı bir kumaş türü olan “şayaktan pantolon” ve lamanın yününden dokunmuş “alpağa kumaştan ceket” giyen Adnan Bey’in, seçkin ikinci dünyanın mensubu olduğu bedeni üzerinden okuyucuya sunulur.

Soyunup ev içinde giydiği ince şayaktan¹³ pantolonunu, beyaz keten gömleğini taktıktan sonra siyah alpağa¹⁴ ceketini aradı; asabi ellerle aynalı dolabın kapağını çekti, odanın köşesinde duran elbise askısına baktı, ceketini bulamıyordu. Eliyle zile bastı, Nesrin’e çıktı: «Her şey karma karışık, hiç bir işime bakılmıyor, işte bir saattir siyah ceketimi arıyorum...» diyordu.¹⁵

Avrupalı yaşam tarzının benimsenmesiyle birlikte kişilerin, asriliklerini bedenleri üzerinden sunmalarına yardımcı olan bir önemli

¹¹ Barbarosoğlu, *a.g.e.*, 113

¹² Kanter, *a.g.e.*, 23

¹³ Uşaklıgil, *a.g.e.*, 65 Şayak: Kaba dokunmuş, dayanıklı yün kumaş.

¹⁴ Uşaklıgil, *a.g.e.*, 65 Alpaka: Güney Amerika’da yaşayan lama da denilen hayvanın yününden dokunan kumaş.

¹⁵ Uşaklıgil, *a.g.e.*, 65

kiyafet de çarşaftır. Batılılaşmanın etkin bir şekilde yaygınlaşmasından önce, kadının kamusal alana çıkışında; “sokakta, mağazalarda, mesirelerde, düğünlerde ferace ve yaşmak”¹⁶ kullanıldığı görülür. Toplumun dönüşümüyle beraber ferace ve yaşmak yerini çarşaf ve peçeye bırakmıştır. Romanda, İstanbul elitine mensup Adnan Bey’in kızı olan Nihal’in çocukluktan genç kızlığa geçmesi de giyeceği çarşaf ile okuyucuya sunulur. Üvey annesi Bihter’in yönlendirmesiyle Nihal’in artık bir çocuk olmadığına karar verilir ve onu çocukluktan genç kızlığa taşıyacak olan kıyafet seçimi yapılır. Giydirilecek olan çarşaf onun toplum içindeki statüsünü değiştirecektir. Onu çarşaf içinde gören kişiler artık onun bir çocuk değil genç kız olduğuna hüküm getireceklerdir. Romanda dikkat çeken bir diğer unsur, her konuda Avrupalı olma, Avrupa modasına özenme, söz konusu iken, Bihter bu durumla çelişen bir tavır sergiler. Madam’ın, Avrupa’da çocuklar henüz bu yaşta sokak oyunları oynar söylemine karşılık bizde öyle değildir, der ve Nihal’in çarşaf giyecek yaşa geldiğini beyan eder.

Nihal! Bilir misin? Artık bunların hepsini atmak zamanı geliyor. Ben isterim ki sen küçük bir çocuk değil, genç bir kız olasın. Bu kısa etekler... Bunlar on ikisine kadar pek iyidir. Fakat on ikisinden sonra artık bir genç kız olmak fikri Nihal’i hazzından şaşırttı. Mürebbiyesinin yüzüne baktı. İhtiyar kız buna muterizdi(karşıydı). Bihter’e diyordu ki:
Lâkin madam, zannederim ki pek erken... Fransa’da bu kadar çocuklar bahçede çember çevirir. Nihal’in eteklerini uzatmak için hiç olmazsa iki sene daha beklemek lâzım gelir.
Bihter gülerken cevap verdi:
Evet, Fransa’da, alelumum(genellikle) Avrupa’da, hatta Beyoğlu’nda; fakat bizde Nihal artık sokağa açık bile çıkamayacak. Değil mi Nihal? Şık bir çarşaf!...¹⁷

Bihter’in kararıyla çarşaf için çarşıya çıkılır. Dış mekânda giyeceği kıyafet için ayrı ev içinde giyeceği kıyafet için ayrı kumaşlar, farklı elbiseler seçilir. Özel alanda ve kamusal alanda giyilen kıyafetlerin farklılığı, özellikle kadınların dışarıda çarşaf giyip evlerinde düzenledikleri balolarda modern kıyafetlerle görünür olmaları ile belirginlik kazanır. Bununla birlikte “gündelik yaşamda zaman-mekân ölçeğinde meydana gelen değişimler esas alınarak giyilecek kıyafetler de değişmiştir. Günün farklı zamanlarında, farklı mekânlarda değişik

¹⁶ Selçuk Çıkla, *Roman ve Gerçeklik Bağlamında Kültür Değişimleri ve Servet-i Fünûn Romanı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, 180

¹⁷ Uşaklıgil, a.g.e., 141/142

kiyafetlerin giyilmesi bir medenilik göstergesi olarak kabul edilmektedir.¹⁸ Değişen bu durum, aynı zamanda toplumsal dönüşümün göstergesidir.

Statü Kurgusunun Mekanlara Etkisi

Aşk-ı Memnu romanının statü kurgusunda önemli yere sahip olan mekânlar bu başlık altında ele alınacaktır. Mekân kavramsal olarak “zihinsel olanla kültürel olanı toplumsal olanla tarihsel olanı birbirine bağlar.”¹⁹ Böylece “içinde vuku bulan eylem ve olay nedeniyle dışarıdan tanımlanabilir fark edilebilir ve şiyar haline gelebilir.”²⁰

Seçkin bireylerin gündelik hayatlarından kesitlerin sunulduğu Aşk-ı Memnu romanında asli mekân yalıdır. Yalı, zenginliğin, gösterişin ve zevk sahibi olmanın yansıtıcısı olarak bir statü aracıdır. Yalıdaki eşyalar, nesnelere, seçkin bireylerin gündelik hayatlarına ilişkin ipuçları sunan, gündelikliğe dair ayrıntıları yansıtan kurgusal bir işlevi yüklenirler. Osmanlı modernleşmesiyle beraber değişime uğrayan ve Avrupalı hayat tarzının yansıdığı önemli unsurlardan biri olarak bu yapılar çalışmada ele alınacaktır. Osmanlı geleneksel yapısına göre düzenlenen evlerin fonksiyonları da yaşanan dönüşümle birlikte değişime uğramıştır. Geleneksel yapıda mahremiyeti temsil eden evler, Batılı hayat tarzları ile birlikte dönüşen hayatın gösterge sisteminde anlam değişimine uğrarlar. Bu bağlamda mahremiyeti temsil eden yaşama mekânları olarak değil aynı zamanda seçkinliğin, zenginliğin gösterime sunulduğu “gösterişçi tüketim” mekânları ya da “temsil mekânları” olarak da işlev görürler. Bu işlevsellik mekânın kazandığı, yüklendiği anlamlarla daha görünür bir hal almaya başlar. Bu yapılar, gösterişin hâkim olduğu, yeni tanışılan balo ve eğlencelerin mekânı olur. Zenginliğin ve seçkinliğin timsali olan yalı, seçkin davetlilerle balo ve çay partilerinin düzenlendiği mekânlar olarak statü yansıtıcısı olarak romanda dikkat çekmektedir. İstanbul elitinin hayatından kesitler sunan *Aşk-ı Memnu* romanında asli mekân ise Adnan Bey’in yalıdır.

Pek çok kaygısal dürtüyle hareket eden Bihter, statü sahibi olmak ister. Gerek evde kalma korkusu gerekse toplum içinde hayalini kurduğu zenginliğe ve statüye kavuşma arzusuyla hareket eden Bihter

¹⁸ Meriç, a.g.e. 104

¹⁹ Henri Lefebvre, *Mekânın Üretimi*, Sel, İstanbul, 25

²⁰ Burhanettin Tatar, *Kutsal Mekân: Fenomenolojik Bir Analiz*, Milet ve Nihal, 14 (2), 2017, 17

için Adnan Bey ile evlilik, tamamıyla edinmek istediği statü arzusuyla ilintilidir. “Aidiyet düşü” kurduğu hayata ancak bu yolla kavuşabilirdi.

Lâkin Adnan Bey’le izdivaç demek Boğaziçi’nin en büyük yalılarında biri; o önünden geçilirken pencerelerinden avizeleri, ağır perdeleri, oyma Louis XV ceviz sandalyeleri, iri kalpaklı lambaları, yıldızlı iskemleleriyle masaları, kayıkhanesinde üzerlerine temiz örtüleri çekilmiş beyaz kikle* maun sandalı fark olunan yalı demektir. Sonra Bihter’in gözlerinin önünde bu yalı bütün hayalinin tantanasıyla yükselirken üzerine kumaşlar, dantelalar, renkler, mücevherler, inciler serpiliyor; bütün o çılgıncasına sevilip de alınmayarak mütehassir kalınmış(özlem çekilmiş) şeylerden mürekkep (oluşan) bir yağmur yağıyor, gözlerini dolduruyordu.²¹

Bu yalı bütün ömrü boyunca Bihter’in hayalini kurduğu yaşamın kendisidir. Mesire gezintilerinde dışarıdan gördüğü, cevizden yapılmış mobilyalar, perdeler, avizeler onun sınıf atlamasını sağlayacak nesnelere. Bihter yaşadığı küçük ve eski konakta fakirliklerini nasıl sakladıklarını düşünür. Bu düşünceler içinde iki ev arasında bir karşılaştırma yapar. Eski evi, kötü ve bir daha dönülmemek üzere terk edilmesi gereken bir yer olarak görür. Gideceği yalı ise; hayal ettiği yaşamı, zenginliği, gösterişi, seçkin dünyaya ait olma gerçekliğini yaşayacağı mekândır. Evlilik ve akabinde yerleşeceği yalı, onun için karanlıktan aydınlığa açılan bir yoldur. Hayatında yapacağı köklü değişiklik ve kazanacağı statü için evlilik bir basamak, Adnan Bey ise bir araçtır:

Üstündeki elbiselerden, etrafındaki eşyadan fakir bir şikâyet intişar ederek (yayılarak) onu müziç(bunaltıcı) bir hava içinde kucaklıyordu. O eskilikleri saklanmak için üzerlerine işlenmiş şeyler, atılan sandalyeleri, çatlamış eski ceviz dolapla yıldızları silinmiş demir yataklığı, pencerelerden melül (bıkmış) ve mariz (hatalıklı) bir köhne eda ile sarkan perdeleri, artık hoş göstermek için maharetin kifayet edemediği (yetemediği) bu şeyleri uzak bir meskenet (yoksulluk) âleminin bir daha görülmemek üzere terk olunan yadigârları kabilinden görüyordu. Sonra, birden, bu âlemin yanında terütaze (taptaze), müzehhep (yıldızlanmış), muşâşa (gösterişli) bir konağın dehlizleri (koridorları), odaları açılarak ziyaret için kayınıyordu.²²

²¹ Uşaklıgil, *a.g.e.*, 44/45

²² Uşaklıgil, *a.g.e.*, 49

Avrupalı hayatın etkilediği noktalardan birisi de iç mekânın dekorasyonudur. İç mekânın statüsünün de belirleyicisi mobilyalardır. Geleneksel kültürde daha çok ihtiyaca ve rahatlığa göre düzenlenen evler, modernleşme teşebbüsleriyle birlikte ihtiyaçtan çok gösterişe ve sonradan edinilen tüketim ihtiyaçlarına göre dizayn edilirler. Mobilya ve dekorasyonda tamamen Avrupalı tarzın hüküm sürdüğü evlerdeki bu tarz mobilyalar gündelik hayat pratiklerinde de değişikliklere yol açar. Bu değişikliklerin başlaması özellikle Lale Devri'nden itibaren görülür. Nitekim "1754'te İstanbul'a gelen Baron de Tott'un karısı ziyaretine gittiği III. Ahmet'in kızının sarayında bütün bir Fransız dekorunu hazır bulduğunu söyler."²³ III. Ahmet'in kızının ziyaretine giden Baron de Tott'un karısının yaşadığı şaşkınlık kurmaca dünyada Matmazel de Courton tarafından yaşanır. Adnan Bey'in çocuklarının eğitimi için bulunduğu mürebbiye Courton, yalıya gelmeden önce merak ettiği geleneksel bir İstanbul evi hayal ederken, karşılaştığı manzara karşısında şaşkınlığını gizleyemez:

Adnan Bey'in yalısına girerken asıl hulya yuvasına giriyormuşçasına kalbi sevincinden helecan içinde kalmıştı. Girdikten sonra bu helecan hayrete münkalip oldu (döndü). O, mermer mefruş (döşenmiş) azim (büyük) bir sofa; taştan sütunlar üzerine kondurulmuş bir kubbe; cabeca (yer yer), sedef işlenmiş şark halılarıyla döşenmiş sedirler; bunların üzerinde elleriyle çıplak ayakları kınalı, gözleri sürmeli, başları daima yaşmaklı, sabahtan akşama kadar zencilerin darbukalarıyla uyuyan yahut bir kenarda küçük gümüş mangaldan amber kokuları etrafa dağılırken elmastraş nargilelerinin yakutlara zümrütlere müstağrak (batmış) marpuçlarını ellerinden bırakmayan çifte çifte kadınlar tahayyül etmiş (hayal etmiş), bütün o garp muharrirlerinin (yazarlarının), ressamlarının şarka dair hurafe ve efsanelerinden hatırasında kalan uzak yadigârlarla bir Türk evinin başka bir şey olabileceğine ihtimal vermemişti. Kendisi yalının şık küçük misafir odasında görünce istifsar eden (soran) gözlerle delilesine (kılavuzuna) bakmış idi: "Sahih! Beni bir Türk evine getirdiğinizden emin misiniz?"²⁴

Matmazel, Şarka dair anlatılarda okuduğu, yahut resimlerden yola çıkarak tahayyül ettiği bir ev beklerken, Fransız modasının her ayrıntısının saklandığı bir mekanla karşılaşır. Modernleşmenin etkisiyle dönüşen evi içi tefrişatının özümsemiş olduğu görülür. Öyle ki,

²³ Barbarosoğlu, *a.g.e.*, 110

²⁴ Uşaklıgil, *a.g.e.*, 86

Matmazel, bir Türk evi değil de Fransız bir ailenin evine geldiğini düşünür. Batılılaşmanın etkisiyle beraber dönüşüm yaşayan ve kişilerin statü düşlerini gerçekleştirmelerini sağlayan bir diğer mekân ise mesire yerleridir. Geleneksel hayatta da varlığını sürdüren mesire yerleri, Avrupalı yaşayışın etkisiyle form değiştirmiştir diyebiliriz. Daha mahrem bir hayat tarzına sahip olan Müslüman Osmanlı toplumunda, karşı cinslerin bir araya gelip tanışma, sosyal hayata katılma alanları yok denecek kadar azdır. Ancak modernleşme teşebbüsleriyle birlikte ki; yeni karşılaşma mekânlarının ortaya çıkması gizli-kapaklı süren kadın erkek ilişkilerini bir nebze de olsa kamusal alana taşımıştır. Bu bağlamda mesire yerlerinin de modernleşme teşebbüslerinde ayrıcalıklı bir yeri söz konusudur.

Ailenin etrafında yavaş yavaş kuvvet kesp eden (kazanana) bir uzak kalmak hissi evlenecek kızları için yalnız bir izdivaç zemini bırakmış idi: Mesireler... Bir gün Göksu'da- nasıl oldu bilinmez- Firdevs Hanım'ın izdivacından bahsolundu. Bu rivayet (söylenti) derenin sevda taşıyan sularının üstünden hafif bir hande (gülüş) ile uçtu; güzergâhında (yol boyunca) hayretler uyanıyordu, bütün Göksu güya bir rivayete karşı mebhut ve mütehayyir (şaşmış ve hayrette kalmış), bir taaccüp nidasıyla titredi:²⁵

Firdevs Hanım da verdiğimiz örnekte görüldüğü üzere çıktığı mesire gezileri neticesinde bir evlilik gerçekleştirir. Kamusal alana çıkış görünür olmayı beraberinde getirmiştir. Bu durum, kadın-erkek ilişkilerine de yeniden şekillendirerek, tanışma usullerinin dönüşümüne neden olmuştur.

Statü Kurgusunun Yeme İçme Alışkanlıklarına Etkisi

Batılı hayat şekillerinin Osmanlı toplumuna nüfuz etmeye başlaması, muşeret kurallarının da değişmesine yol açar. Yeme-içme alışkanlıklarında ortaya çıkan birtakım değişimler söz konusudur. Bu değişimler romanlarda da detaylarıyla anlatılmıştır. Örneğin Ahmet Mithat, Hüseyin Rahmi gibi yazarlar, romanlarında yeme-içme kurallarına ilişkin detaylandırılmış bilgiler verirler. Halit Ziya da yüksek zümreye ait bir ailenin yaşantısını kurgu dünyasına aktardığı *Aşk-ı Memnu* romanında yaşanan değişimleri okuyucuya aktarır. Değişen yaşam biçimiyle birlikte Türk kültüründe pek görülmeyen havyar gibi

²⁵ Uşaklıgil, *a.g.e.*, 24.

yemekler, Batı kültüründen ithal edilen içecekler de “gösterişçi tüketim”²⁶ bağlamında yeni hayatın vazgeçilmezleri arasına girer.

Abla! Buraya gel, diyor; bulunduğu yerin yenecek şeylerle pek ziyade yakınlığını bir göz kırpmasıyla anlatmak istiyordu. Elinde bir tabağa soğuk et kızartmasından kesen Behlül Firdevs Hanım’a soruyordu:
İki tane sardalya, biraz havyar... Havyarı sade mi seversiniz? Dün bu havyarı bulabilmek için tam bir saat kaybettim, tavsiye ederim. Amca, oradan bir çatal veriniz.²⁷“

Yemek sofrasına gelen havyar geleneksel kültürümüzde, Osmanlı mutfağında yer almayan bir yiyecektir. Belli bir zümreye ait olma refleksiyle kurulan sofralar, değişimin önemli yansıtıcılarıdır, diyebiliriz.

Statü Kurgusunun Eğitim Anlayışına Etkisi

Osmanlı modernleşmesinin yaygınlaşmasıyla beraber yeni bir düzen kazanmaya başlayan toplumsal hayat, birçok açıdan değişime uğramış ve bu değişim yaşamın her alanına sirayet etmiştir. Dış dünyada görünür olmayıp ev içi hayatında daha aktif olan kadınlar, bu süreçle birlikte mahrem dünyalarından dışa açılırlar. Toplumda yaşanan modernleşme temayülleri aile içi hayata da yansır. Böylelikle devam eden yenileşme süreci artık alafranga bir aile yapısının oluşmasına katkı sağlar. Yukarıda da belirttiğimiz temayüller kendini eğitim konusunda da hissettirir. Daha önceleri dadılar tarafından yetiştirilen çocukların eğitiminden Fransız asıllı mürebbiyeler sorumludur artık. Özellikle bu mürebbiyeler, elit tabakanın çocuklarının, modernizmi benimsemiş alafranga bireyler olarak yetiştirilmesinde etkin rol oynarlar.

Nihal henüz dört yaşında idi. Adnan Bey bir mürebbiyeye lüzum gördü. Çocuklarına mürebbiye arayanlara ilk kabul ettirilmek istenilen mahlûklardan, o henüz Fransa'dan geldiklerini iddia eden, ancak bir nihayet iki yerden ziyade bulunmuş olduklarını itiraf etmeyen, rahibelerin yetimhanelerinde yahut terzi çıraklığında nakıs (eksik) öğrenilmiş Fransızcalarını sahte bir telaffuzun süslerine boğmağa çalışan kızlardan takım takım gelmişler-

²⁶ Veblen, *a.g.e.*,

²⁷ Uşaklıgil, *a.g.e.*, 185

di. Adnan Bey'in müşkülpesentliğine (zor beğenirliğine) galebe çalabilecek bir tanesine tesadüf olunamadı.²⁸

Eğitim konusunda üzerinde sıklıkla durulan bir diğer husus piyano eğitimidir. Batılılaşmanın etkisiyle beraber, geleneksel hayatımızda yer almayan piyano evlerdeki yerini almaya başlar. Piyano, hem ev dekorasyonunda önemli bir yere sahip olurken hem de önemli bir eğitim aracı olur. İyi piyano çalan çocukların yetiştirilmesi ailenin seçkin tabaka diyebileceğimiz bir statü kazanmalarını da sağlar. Romanda, piyanodan elişine her türlü eğitimi titizlikle devam eden Nihal'in piyano çalmadaki yeteneği şöyle aktarılır:

Adnan Bey'in takım takım getirdiği operaları güya evvelden görmüş, işitmiş, hissetmiş denecek bir his ve ihsas kolaylığı ile, Mlle de Courton'un inanmak istemeyen mütehayyir gözlerinin önünde, gelişi güzel okuyuverirdi. O vakit ihtiyar kız Adnan Bey'e: "Bilir misiniz, bu altı senede olmayacaktı." Derdi; "Fakat bunda ne benim, ne kendisinin meziyeti var; bu kızın parmaklarına Rubinstein'in ruhundan bulaşmış olacak."²⁹

Tanzimat'la başlayan ve daha sonraki dönemlerde daha da yaygınlaşan kız çocuklarının eğitimi konusunda bu dönemde yapılan yenilikler dikkat çekicidir. Bir evde çocukların mürebbiyelerle büyümesi elitist bir tavır olarak karşımıza çıkar. Yukarda da belirtildiği gibi Adnan Bey'in çocuklarının eğitimine çok önem veren bir baba olduğu görülür. Bu tavrını eğitim için seçeceği mürebbiyeden, alacakları piyano eğitimi konusunda da sürdürür.

Sonuç

Bu çalışmada, Batılılaşmanın etkisiyle beraber modernleşme temayülü gösteren Osmanlı toplumunun geçirdiği dönüşüm ve bununla birlikte karakterlerin bu çerçevede düşledikleri statü kazanma arzuları metinsel bağlamda irdelendi. Çalışmada, statü kurgusu ve toplumun geçirdiği dönüşüm; giyim-kuşam, mekân, sofrada, tüketilen yiyecekler ve eğitim başlıkları kapsamında ele alındı. Romanda incelenen bu başlıklar ait olunan yaşam tarzının izlerini yansıtarak statü nesnesi olma özelliği taşırlar. Giyim kuşamlarındaki değişimler, düşledikleri hayata aidiyetlerini ortaya koyar nitelikte olmakla bera-

²⁸ Uşaklıgil, *a.g.e.*, 85

²⁹ Uşaklıgil, *a.g.e.*, 99

ber seçkinliğin ve saygınlığın da yansıtıcısı olup statü kazanmalarının göstergesi olurlar. Seçilen kıyafetlerin yanı sıra, romanda sıkça bahsedilen Adnan Bey'in yalısı, Behlül'ün kendi varlığını ispatlamakla için kullandığı nesnelere, geleneksel kültürümüzde yer almayan yiyecekler, çocukların eğitimi konusunda tutulan mürebbiyeler kurulan statü düşünüyü destekler niteliktedir. Servet-i Fünûn Dönemi'nin en önemli eserlerinden olan *Aşk-ı Memnu* romanında; seçkin dünyanın yaşayış ve duyuş tarzının gündelik hayat pratiklerine yansıtıldığı açıkça görülmektedir. Bu bağlamda, toplumsal hayat içinde karakterlerin, statüyü nesnelere yoluyla elde etme çabaları roman kurgusunda dikkat çekici bir hal almaktadır.

Kaynakça

Barbarosoğlu, F., "Moda ve Zihniyet", İz Yayıncılık, İstanbul, 1995.

Çıkla, S., "Roman ve Gerçeklik Bağlamında Kültür Değişimleri ve Servet-i Fünûn Romanı", Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.

Kanter, B. "Kurmaca Bedenler" Türk Romanında Bir Söylem Biçimi Olarak Beden (1923-1980)", Kesit Yayınları, İstanbul, 2019.

Lefebvre, H., "Mekânın Üretimi", Sel, İstanbul, 2014.

Lefebvre, H., "Modern Dünyada Gündelik Hayat", Metis Yayınları, İstanbul, 2010.

Meriç, N., " Osmanlı'da Gündelik hayatın Değişimi Âdâb-ı Muâşeret", Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2000.

Tatar, B., " Kutsal Mekân: Fenomenolojik Bir Analiz", Milet ve Nihal, 14 (2), 2017.

Uşaklıgil, H. Z., "Aşk-ı Memnu", Özgür Yayınları, İstanbul, 2015.

Veblen, T. B., "Aylak Sınıfın Teorisi Kurumların İktisadi İncelemesi", Heretik Yayınları, Ankara, 2015

